

Крыніцы і фактары развіцця этыка-педагагічнай думкі Беларусі

(Са старажытных часоў да XVIII стагоддзя)

В.С.Болбас

(Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт)

Даследаваць этыка-педагагічную думку Беларусі немагчыма без вызначэння ідэйна-тэарэтычных, ідэалагічных крыніц і фактараў як рухаючай сілы гэтай з'явы, што вызначае яе характар ці асобныя рысы. Увогуле этычныя тэорыі, як ніякія іншыя, валодаюць асаблівай самастойнасцю. Яны ў многім грунтоуюцца на духоўных набытках папярэдніх эпох і ва ўсе часы ўтрымліваюць элементы, якія носяць агульначалавечы характар. Выяўленне такіх элементаў мае вялікую каштоўнасць у гісторыка-педагагічным даследаванні.

Сучасныя вучоныя адзначаюць, што многія этыка-педагагічныя ідэі, нягледзячы на іх залежнасць ад месца і часу, нельга заўсёды звязваць з умовамі жыцця. Як падкрэсліваюць М.Н.Певунова і В.П.Шкорынаў, «ідэі добра, зла, сумлення, шчасця і г.д., якія развіваліся маралістамі мінулага, нярэдка маюць сваёй крыніцай этычныя вучэнні шматвяковай даўнасці і не могуць быць цалкам і непасрэдна звязаны да дзеяння таго ці іншага сацыялагічнага закону» [1, с. 11]. Не аспрэчваючы важнасць і значнасць грамадскага быцця, навукоўцы даказваюць, што ніводная ідэя не можа быць непасрэдна выведзена толькі з матэрыяльных умоў, ніводная тэорыя не можа з'явіцца на пустым месцы. Веданне вытокаў этыка-педагагічных тэорый дапаможа лепш зразумець іх сутнасць і нават прагназаваць напрамкі будучага развіцця.

Улічваючы своеасаблівы гістарычны шлях развіцця Беларусі і ў прыватнасці адсутнасць на працягу вельмі значнага часу ўласнай дзяржаўнасці, многія замежныя даследчыкі адзначаюць дамінуючы чужаземны ўплыў на эвалюцыю грамадскай і філасофскай думкі беларускага народа. Згодна з такім падыходам складваецца ўражанне, што развіццё ідэйных плыней на беларускіх землях з'яўляецца не больш як адлюстраваннем адпаведных працэсаў заходнееўрапейскай думкі.

Грамадазнаўцы ж, якія грунтоўна і ўсебакова вывучалі вытокі фарміравання нацыянальнай грамадскай думкі, даказвалі існаванне ў беларускага народа векавой гісторыі, пераконвалі ў самастойным развіцці яго мовы і культуры. Так, у прыватнасці, В.К.Зайцаў пісаў: «Замежнаму ўплыву ...трэба адводзіць ролю вельмі важную, але не галоўную» [2, с. 33]. З іншаземнай культуры істотны ўплыў аказвалі заўсёды тыя элементы, якія арганічна ўпісваліся ў светапоглядныя ўяўленні нашых продкаў альбо пасля пэўнай апрацоўкі прыстасоўваліся да існаваўшага ладу жыцця.

Распрацоўка тэарэтычных асноў маральнага выхавання ў Беларусі заўсёды абапіралася на спадчыну айчынай педагагічнай культуры папярэдніх стагоддзяў. Грамадска-педагагічная думка Беларусі зарадзілася ў глыбокай старажытнасці. Выхаваўчая практыка і педагагічныя ідэі ўсходніх славян маюць карані ў нетрах першабытнага грамадства, калі, у прыватнасці, у час ініцыяцый падлеткі павінны былі прадэманстраваць засваенне сістэмы каштоўнасцей, правіл паводзін і светапоглядных уяўленняў, на якіх будавалася жыццё абшчыны.

У першабытным грамадстве ўзніклі і развіваліся пачуццёвыя і разумовыя адносіны да навакольнай рэчаіснасці і шляхам адухаўлення быцця фарміравалася міфалагічная свядомасць. Паступова на беларускіх землях складваўся

свой адметны ўклад жыцця, з пэўнымі нормама і правіламі грамадскага ўладкавання. Яшчэ ў дахрысціянскую эпоху яны дасягнулі значнага ўзроўню і рэгулявалі многія бакі жыццёвага побыту. Мудрасць народа, яго светапогляд, маральна-этычныя ідэалы, жыццёвы вопыт, адносіны да добра і зла даволі выразна праяўляліся ў фальклорных творах, якія, у сваю чаргу, заўсёды з'яўляліся найважнейшымі крыніцамі, адкуль да цяперашняга часу чэрпаюць і па чым вывараюць свае ідэі распрацоўшчыкі тэарэтычных асноў маральнага выхавання.

Народныя педагагічныя погляды абапіраліся на трывалую аснову — выпрабаваны жыццём і часам вопыт гадавання дзяцей, які з'яўляўся сапраўдным падмуркам для фарміравання своеасаблівай сістэмы выхавання. Ён жа дапамагаў вызначыць адпаведныя маральна-выхаваўчыя ідэалы, напоўніць іх жыццесцвярджальным зместам, спасцігнуць у пэўнай меры заканамернасці і прынцыпы выхавання, выпрацаваць адпаведныя сродкі фарміравання асобы, выбраць дзейсныя метады і прыёмы арганізацыі гэтага працэсу.

Першаасновы маральна-выхаваўчых поглядаў нашага народа пачалі закладвацца ў глыбокай старажытнасці. Іх развіццё ўзнялося на значны ўзровень яшчэ ў перыяд існавання язычніцкай (паганскай) веры, калі на першы план вылучыліся абшчынна-калектывісцкія інтарэсы грамадства і пачаліся асэнсаванне і распрацоўка пэўных правіл сумеснага існавання людзей. Напрыклад, Ч.Дарвін пры абгрунтаванні сваёй тэорыі паходжання чалавека адзначаў, што маральныя пачуцці бяруць пачатак у пачуццях абшчыннасці, якія існуюць нават у жывёл. Далей вучоны ўказваў, што з развіццём разумовых здольнасцей абавязкова развіваецца і грамадскі інстынкт, які, на яго думку, з'яўляецца рухавіком развіцця маральных пачуццяў. Значыць, сама прырода з'яўляецца першакрыніцай маральных паняццяў і наступнага развіцця маралі.

На працягу ўсяго перыяду свайго развіцця наш народ меў цесную сувязь з жывой і нежывой прыродай, і гэта часта вызначала характар і змест маральна-выхаваўчых ідэй. Вельмі цеснай злучанасцю насельніцтва «лясной краіны» з прыродай характарызаваўся язычніцкі перыяд развіцця нашага народа, які істотна адбіўся на светаўспрыманні і характары беларусаў, сфарміраваў своеасаблівае

узаемаадносіны людзей і адметнасць іх выхаваўчага ўздзеяння на дзяцей. Арганічнае адзінства людскай супольнасці з жывой і нежывой прыродай садзейнічала ўсталяванню ў свядомасці кожнага чалавека неабходнасці будаваць жыццё на такой аднасці і ўзаемазалежнасці, выкарыстоўваць гэтую сувязь у выхаванні. У перыяд станаўлення духоўных вартасцей нашых продкаў развіццё народнай аксіялогіі (канцэпцыі каштоўнасцей) дзякуючы магутнаму прыроднаму ўплыву сінкрэтызавала і вылучыла ў якасці галоўных добра і прыгажосць. Менавіта яны сталі арыенцірамі і крытэрыем у выхаванні падростаючых пакаленняў.

Глыбінныя карані, што сілкавалі педагагічную думку на беларускіх землях, зыходзяць ад культуры Кіеўскай Русі. М.Н.Ціхаміраў пісаў: «Магутная культура Старажытнай Русі, яе пісьменнасць, літаратура, мастацтва паслужылі той асновай, на якой развівалася культура рускай, беларускай, украінскай народнасці» [3, с. 23]. Прычым С.А.Падокшын падкрэслівае, што сама старажытнаруская культура «фарміравалася на айчыннай матэрыяльнай аснове» [4, с. 33].

Сучасныя даследчыкі аднадушны ў тым, што культура Кіеўскай Русі мела даволі высокі ўзровень развіцця ў параўнанні з іншымі еўрапейскімі краінамі. Як сцвярджаюць многія сучасныя вучоныя, к XVI ст. Русь стала на адзін узровень з самымі адукаванымі і культурнымі краінамі Еўропы. «Яе развіццё ішло ў агульным тэмпе і рэчышчы сярэднявковай еўрапейскай культуры» [5, с. 26], — адзначае А.М.Сахараў. Напярэдадні татара-мангольскага нашэсця назіраўся значны ўздым у развіцці адукацыі. Па сцвярджанні асобных вучоных, амаль палова старажытнарускіх гарадоў мелі школы. Развіццю асветы садзейнічала дзейнасць цэркваў, манастыроў і майстроў граматы. Заканамерна, што на адносна высокім узроўні знаходзіліся грамадска-філасофская і педагагічная думкі. Прычым іх маральна-этычны аспект займаў прыярытэтнае месца. «Менавіта на выхаванне накіравана ў першую чаргу педагагічная думка Старажытнай Русі, а пытанні навучання і яго метадыкі з'яўляліся дугаряднымі» [6, с. 101], — да такой высновы прыходзіць В.Е.Кошалева, адзначаючы маральна-выхаваўчую скіраванасць старажытнарускай культуры. Прыярытэтнасць пытанняў маральна-духоўнага ўладкавання грамадства, што склалася ў тыя часы,

Валерый Сяргеевіч Болбас у 1970 годзе скончыў механіка-матэматычны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працаваў настаўнікам, завучам, дырэктарам школ Акцябрскага раёна Гомельскай вобласці.

У 1993 годзе абараніў кандыдацкую дысертацыю па гісторыі педагогікі Беларусі. З 1995 года працуе ў Мазырскім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце на пасадах загадчыка кафедры педагогікі (1996), прарэктара па навуковай рабоце (1998), прарэктара па вучэбнай рабоце (2000).

Даследчык гісторыі педагогікі і народнай педагогікі Беларусі. Аўтар больш чым 100 навуковых прац, у тым ліку манаграфіі «Ідэі маральнага выхавання ў педагагічнай думцы Беларусі эпохі Адраджэння» (1998), двух вучэбных дапаможнікаў.

памножаная на дзейнасць знакамітых айчынных асветнікаў сярэднявечча (Ефрасіння Полацкая, Клімент Смаляціч, Кірыла Тураўскі і інш.), абумовіла цеснае перапляценне этыка-педагагічных ідэй са шматлікімі этнакультурнымі традыцыямі і рэлігійнымі вучэннямі. Практычная дзейнасць школ Старажытнай Русі, большасць якіх была адкрыта пры цэрквах і манастырах, таксама мела ярка выражаны маральна-духоўны ўхіл.

Такі ж характар насіла педагагічная думка на беларускіх і ўкраінскіх землях. Яе аналіз дазволіў Б.Н. Міцюрэву прыйсці да наступнай высновы: «Да пачатку XVI стагоддзя айчынная педагогіка, нягледзячы на крайне неспрыяльныя гістарычныя ўмовы, назапасіла ўжо пэўны вопыт не толькі народнага, але і школьнага выхавання, мела пэўную колькасць як перакладзеннай, так і арыгінальнай літаратуры, якая змяшчала значны маральна-педагагічны матэрыял. Усё гэта паслужыла тым падмуркам, на аснове якога развівалася школа і педагагічная думка на Украіне, у Беларусі і Маскве» [7, с. 10—11].

Слушна уяўляецца выснова сучасных навукоўцаў, якія сцвярджаюць, што драбленне дзяржаўнага ладу Старажытнай Русі ў значнай ступені адбілася на духоўнай культуры народаў. Тут падзел пайшоў не па палітычным, а па «этнаграфічным прынцеце». Руска-ўкраінска-беларускія ўзаемасувязі і ўзаемаўплыў, якія не перапыняліся і ў перыяд знаходжання Беларусі ў складзе Вялікага княства Літоўскага, а затым і Рэчы Паспалітай, былі істотным фактарам развіцця шэрага ідэй маральнага выхавання, характэрных для ўсходнеславянскай грамадскай і педагагічнай думкі.

Важнай крыніцай фарміравання этыка-педагагічных ідэй на ўсходнеславянскіх землях была культура антычнасці. Асабліва актыўна элементы антычнай культуры пачалі пранікаць да ўсходніх славян з часоў прыняцця хрысціянства. У творах прадстаўнікоў грэчаскай хрысціянскай літаратуры IV—VII стст. Яна Златавуста, Рыгора Назіанзіна, Васіля Вялікага і іншых, якія інтэнсіўна перакладалі ў XI—XII стст. старажытнарускія кніжкі на славянскую мову, утрымліваўся значны матэрыял па старажытнагрэчаскай філасофіі. Хоць і ў значна меншым аб'ёме, але з нарастаючымі тэмпамі ўваходзілі ў духоўнае жыццё беларусаў і элементы старажытнарымскай антычнай культуры. Так, многія этыка-філасофскія ідэі Арыстоцеля былі пакладзены ў аснову сваіх трактатаў Янам Дамаскіным і напачатку ў такім выглядзе трапілі на ўсходнеславянскія землі. Дзякуючы творах Я. Дамаскіна ўсходнія славяне яшчэ ў пачатку другога тысячагоддзя мелі магчымасць пазнаёміцца з поглядамі Сакрата, Платона, Парменіда, Геракліта. Ідэі антычнай этыкі даходзілі да ўсходнеславянскіх зямель праз перакладныя літаратурныя творы, якія былі насычаны цытатамі Эсхіла, Сафокла, Эўрыпіда, Герадота, Фукідыда, Ксенафонта, Дэмакрыта, Платона, Арыстоцеля, Эпікура, Эпіктэта і іншых.

Асабліва шырокую вядомасць на беларускіх землях набылі эліністычныя раманы «Александрыя», аповесць «Траянскія дзеянні», трактат «Тайная тайных, ці Арыстоцэлева брама». З XII—XIII стст. становяцца папулярнымі разнастайныя зборнікі выслоўяў, у асноўным антычных аўтараў: «Пчала», «Ізмарад», «Златаструй», «Дзіоптра», «Зерцала» і інш. У іх бяспрэчны прыярытэт аддаецца этыка-педагагічнай тэматыцы. Так, на-

прыклад, у творах Яна Златавуста падкрэсліваецца: «Тыя бацькі, якія не дбаюць аб душах дзяцей, горш чым дзетазабойцы, таму што забойца толькі цела аддзяляе ад душы, а тыя ж і душу і цела ўвяргаюць у вечны агонь» [8, с. 4].

У этычных вучэннях антычнасці выразна праяўляюцца два напрамкі: прадстаўнікі першага спрабуюць тлумачыць чалавечыя ўзаемаадносіны з пазіцый матэрыялізму і фармулююць прынцыпы свецкай маралі, прадстаўнікі другога даюць рэлігійнае абгрунтаванне маралі. Але і ў тых і ў другіх назіраецца павышаны інтарэс да асобы, асэнсавання матываў паводзін чалавека. Не выпадкова, што ў разнастайных формах грэчаскай філасофіі ўжо маюцца ў зародку амаль усе пазнейшыя тыпы светапогляду.

На развіццё этыка-педагагічнай думкі Беларусі адчувальны ўплыў аказалі вучэнні стоікаў і эўдэманізм. Апошні прызнае крытэрыем маральнасці і асновай паводзін чалавека імкненне да шчасця. Стоікі, наадварот, сцвярджалі, што чалавек можа абысціся без жыццёвых задавальненняў і даброт. Найвышэйшай дабрачыннасцю ў іх быў аскетызм.

Многія айчынныя мысліцелі раздзялялі ідэі Сакрата, які сцвярджаў, што агульнай асновай усіх дабрачыннасцей з'яўляюцца веды. Платон найвышэйшай дабрачыннасцю называе мудрасць. У яго ўяўленні, душа — гэта зліццё розуму, пачуццяў і волі. Эўдэманістычныя ідэі Дэмакрыта былі развіты ў этычным вучэнні сафістаў, якое абгрунтоўвае адносны характар маральных ацэнак, вылучае ідэю роўнасці ўсіх людзей.

Адметны ўклад у развіццё этычных вучэнняў антычнасці ўнёс Арыстоцель, які ставіў перад маральнымых выхаваннем мэту сфарміраваць у кожным чалавеку якасці грамадзяніна дзяржавы. Сярод маральных дабрачыннасцей філосаф на першае месца ставіць справядлівасць, яна заўсёды з'яўляецца дабром. Крытэрыем маралі ў яго выступае розум. Таму маральным чалавекам можа быць той, чые дзеянні скіраваны розумам, які, у сваю чаргу, цесна звязаны з дабрачыннасцямі. Узровень маральнасці кожнага ўчынку вызначаецца мэтай і адпаведнасцю вынікаў пэўнага намеру.

Упершыню Арыстоцелем было пастаўлена пытанне аб свабодзе волі, якое з'явілася базай распрацоўкі ўсходнеславянскімі мысліцелямі тэарэтычных асноў маральнага выхавання.

Такім чынам, для ўсходніх славян, асабліва ў перыяд станаўлення дзяржаўнасці, былі вельмі актуальнымі задачы антычнай этыкі зрабіць чалавека дабрачынна шчаслівым і адначасова грамадзянска карысным. З XIV ст. — часу стварэння Вялікага княства Літоўскага — ідэі антычнай этыкі асабліва імкліва пранікаюць на беларускія землі з Заходняй Еўропы. У адрозненне ад папярэдніх перыядаў, калі старажытнарускія кніжнікі даносілі элементы антычнай культуры праз візантыйскую трансфармацыю, з улікам праваслаўя, цяпер на Беларусі з'яўляюцца творы старажытнагрэчаскіх і старажытнарымскіх мысліцеляў з заходняй інтэрпрэтацыяй і акцэнтаваннем на асаблівае поглядаў каталіцызму.

Яшчэ большыя адметнасці і своеасабліваасці набывае распаўсюджванне этыка-маральных ідэй антычнасці ў эпоху Адраджэння. Адначасова пэўную стрыманасць адносінаў беларусаў да антычнай культуры ў параўнанні з заходне-еўрапейцамі, даследчыкі ўказваюць, што ў XVI—XVII стст. працэс засваення антычнасці на землях нашай Радзімы набыў надзвычай актыўны і незваротны характар. У адрозненне ад папярэдніх перыядаў, калі антычная этыка выкарыстоўвалася для абагачэння, умацавання маральна-рэлігійных асноў грамадскага ўладкавання, з XVI ст. дзеячы грамадска-філасофскай і педагагічнай думкі Беларусі бяруць яе на ўзбраенне для барацьбы з феадальным і афіцыйным царкоўна-рэлігійным светапоглядам. Істотнай асаблівасцю гэтага перыяду было і тое, што айчынныя мысліцелі звяртаюцца непасрэдна да арыгіналаў антычных твораў, якія не прайшлі адпаведнай рэлігійна-хрысціянскай «апрацоўкі». З XV ст. на беларускіх землях актыўна распаўсюджваюцца ідэі эпікурэізму, якія спарадзілі ўтварэнне матэрыялістычна-атэістычнага руху — «секты эпікуравай». Значную папулярнасць набывае эпікурэйска-стаічны прыцып: прытрымлівацца прыроды як найважнейшай з крыніц фарміравання «натуральнай маралі».

Асаблівае месца ў духоўным жыцці Беларусі эпохі Адраджэння належыць выдатнаму рымскаму філосафу Марку Юлію Цыцэруну. Толькі ў Вялікім княстве Літоўскім тройчы выдаваўся яго твор «Пра абавязкі людзей усіх станаў». Айчынны мысліцель канца XVI — пачатку XVII ст. Беняш Будны пераклаў на польскую мову і выдаў у Вільні шырокавядо-

мыя філасофска-этычныя трактаты «Аб старасці» і «Аб дружбе». Яшчэ большую папулярнасць прынес Б.Буднаму пераклад і выданне зборніка «Кароткіх аповесцяў, якія па грэчаскаму завуцца Апафегматы».

У сувязі з запазненнем адраджэнскіх працэсаў на беларускіх землях у параўнанні з Заходняй і Цэнтральнай Еўропай многія этыка-маральныя ідэі антычнасці трапілі на землі Бацькаўшчыны праз творы рэнесансна-гуманістычных еўрапейскіх дзеячаў XIV—XVI стст. Вялікія партыі кніг з багатай антычнай спадчынай завозіліся на беларускія землі з друкарняў Германіі, Італіі, Галандыі, Францыі. Прычым, як зазначае І.Саверчанка, «вывучэнне каталогаў старажытных бібліятэк, архіўных матэрыялаў, выказванняў розных дзеячаў таго часу і асабліва аналіз маргіналіяў, спасылка на крыніцы з паказаннем месца і года іх выдання непасрэдна ў творах айчынных пісьменнікаў дазваляюць зрабіць выснову, што ў Беларусі былі вядомы шматлікія заходнееўрапейскія выданні антычных аўтараў пераважна на лаціне» [10, с. 32—33]. Вучоны прыходзіць да слушнага высновы, што ўплыў антычнай культуры на духоўнае жыццё беларусаў адбываўся ў першую чаргу праз пасрэдніцтва Захаду, дзе з канца XV ст. былі выпушчаны тысячы выданняў антычных аўтараў.

Плённа жывілася ідэямі антычнасці этыка-педагагічная думка Беларусі і эпохі Асветніцтва, пры правядзенні радыкальнай рэформы асветы. Адукацыйная камісія рэкамендавала ў змест навучання ўключаць працы антычных мысліцеляў. Актыўна абапіраліся на дасягненні антычнасці такія айчынныя грамадскія і педагагічныя дзеячы, як Г.Каніскі, А.Скарульскі, С.Шадурскі, Б.Дабшэвіч, К.Нарбут, Я.Снядэцкі і іншыя. Важным фактарам развіцця айчынных этыка-педагагічных ідэй з'явіліся прыродазнаўчыя і сацыяльна-філасофскія навуковыя тэорыі эпохі Асветніцтва. Адною з характэрных рысаў гэтага перыяду з'явілася адмаўленне правідэнцыялізму (волі прадбачання) у развіцці асобы і грамадства. Непараўнальна высокая ўздымаецца прэстыж навуковага пошуку. Айчынныя вучоныя заклікаюць ва ўсіх навуках не прыкрывацца аўтарытэтамі мінулага, а абапірацца на вопыт і назіранні: «Кожны, хто не жадае дапускаць памылкі, павінен падвяргаць крытычнаму аналізу чужыя думкі і меркаванні, ад каго б яны ні зыходзілі», —

сцвярджаў прадстаўнік ранняга этапа Асветніцтва на Беларусі К.Нарбут [11, с. 200].

Як нідзе ў Еўропе знаходзіла жывы водгук у Рэчы Паспалітай вучэнне фізіякратаў, так называлі эканамістаў-філосафаў. Адзін з іх, беларускі арганізатар асветных рэформаў 1773 г. І.Хрыштовіч, пісаў, што жыццё грамадства грунтуецца на «натуральным парадку», які ўстанаўлівае правілы і прынцыпы арганізацыі супольнага суіснавання. Чым больш набліжаны будучы чалавечыя законы да натуральнага права, тым больш справядлівымі яны стануць. Наогул грамадства разглядалася фізіякратамі як арганічная частка прыроды, у якую ўваходзяць чалавек і яго маральныя прынцыпы. Такім чынам падкрэслівалася агульнасць законаў грамадства і прыроды і рабілася выснова аб іх незалежнасці ад свядомасці і волі людзей. Адзін з буйнейшых прадстаўнікоў фізіякратызму І.Страйноўскі пісаў, што пры парушэнні гэтага натуральнага парадку на людзей абрушваецца «страшэнныя наступствы і розныя няшчасці» [12, с. 222].

Апроч усяго іншага, этыка-маральная спадчына антычнасці аказала значны ўплыў на паскарэнне працэсу секулярызацыі практычных і тэарэтычных асноў маральнага выхавання, садзейнічала акцэнтаванню ўвагі на ўсебаковым развіцці асобы, фарміравала рэнесансна-гуманістычны і асветніцкі светапогляд. Многія антычныя мысліцелі лічылі, што крыніцай маральных стымулаў чалавека з'яўляецца яго прыродныя схільнасці і яго розум. Характар і сутнасць грамадскай маралі ў значнай ступені залежаць ад вызначальнай сукупнасці псіхалагічных рыс і якасцей, уласцівых народу. Выражэннем, формай праяўлення нацыянальнай псіхалогіі з'яўляецца нацыянальны характар. Ён знаходзіць непасрэднае адлюстраванне ў нормах, звычаях, звычках, густах, традыцыях, культуры ўвогуле.

Нацыянальны характар, менталітэт нашага народа з'яўляецца найважнейшымі фактарамі, якія скіроўвалі развіццё айчыннай этыка-педагагічнай думкі ў пэўным напрамку і надавалі ёй своеасаблівыя адметнасці. Распрацоўка пытанняў маральнага выхавання знаходзілася ў значнай залежнасці ад этнапсіхалагічнага стану насельніцтва, які таксама фарміраваўся на працягу многіх стагоддзяў і адчуваў на сабе дзейсны ўплыў шэрага фактараў. Даследуючы гэтую праблему, Э.С.Дубя-

нецкі вылучае фактар этнагенезу беларусаў, прыродна-геаграфічны і геапалітычны фактары. Усе яны ў сукупнасці з'яўляліся моцнай дэтэрмінантай фарміравання адметных рыс псіхалогіі беларусаў. А гэта, у сваю чаргу, істотна ўплывала на адбор і гістарычную трансфармацыю маральна-духоўных каштоўнасцей грамадства. Разглядаючы нацыянальную ментальнасць як спецыфічны спосаб светабачання, які ўласцівы пераважнай большасці людзей, можна канстатаваць, што ментальнасць беларусаў фарміравалася працяглы гістарычны час, яшчэ з язычніцкага перыяду, і, нягледзячы на сваю ўстойлівасць і інерцыйнасць, з цягам часу прымала на сябе пэўныя адбіткі гісторыі, узбагачаючы светапогляд народа.

Як сцвярджае А.А.Ракаў, «менталітэт любога этнасу, яго душу, маральна-каштоўнасныя арыентацыі і ідэалогію фарміруюць ландшафт і гісторыя» [12, с. 96]. Заканамерна, што пры ўсёй падобнасці менталітэтаў усходніх славян яны розняцца паміж сабой. Адною з першапрычын, дамінантай такіх адрозненняў, з'яўляецца прыродны ландшафт. На беларускіх землях гэта лясы, балоты, азёры, унікальныя басейны рэк. На рускіх — перш-наперш бяскрайнія прасторы, на ўкраінскіх — стэпы, лесастэпы. Непаўторная прыгажосць родных краявідаў развіла ў беларусаў абвостранае эстэтычнае пачуццё, уменне адчуваць характэрнае беларускай прыроды: «Таямнічы шум неабсяжных лясоў і бароў, загадкава-жахлівыя балоты, вялікія і малыя азёры і рэкі з цягам часу сфарміравалі ў беларусаў надзвычай багатую і дзіўную фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светаўспрымання і схільнасць да абагаўлення неспасцігальных сілаў прыроды» [13, с. 93].

Вучоныя прыходзяць да высновы, што беларусам уласціва пастаянная «спавертнасць» да мінулага, старажытных нормаў жыцця. Па гэтай прычыне традыцыяналізм ва ўсе часы вызначаў многія бакі жыцця нашых продкаў. Гэта таксама спрыяла захаванню аж да нашых дзён многіх элементаў міфалагічнага светапогляду язычніцтва. Схільнасць беларусаў жыць па законах продкаў садзейнічала ўсталяванню ў грамадстве так званага звычайнага права, якое ўяўляла сукупнасць нормаў і правіл паводзін у грамадстве, дзякуючы чаму рэгуляваліся матэрыяльныя і маральныя адносіны паміж людзьмі. Створанае на падмурку грамадскай маралі «звычайнае права» само

станавілася важным фактарам развіцця этыка-педагагічнай думкі.

Прыродныя ўмовы прымушалі нашых продкаў шмат працаваць, пераадоўваць розныя цяжкасці, што садзейнічала фарміраванню такіх якасцей, як працавітасць, вынослівасць, цярплівасць і цягавітасць. Раўнінны і нізінны рэльеф уплываў на складанне спакойнага, стрыманага, разважлівага характару беларусаў. Даследчыкі, параўноўваючы нацыянальны характар беларусаў з рускімі і ўкраінцамі, адзначаюць, што яны больш меланхолічныя, апатычныя, менш рашучыя і актыўныя. Спецыфіка прыроднага асяроддзя схіляла беларусаў да пэўнай асцярожнасці, гатоўнасці да ўсялякіх нечаканасцей.

Цікавай уяўляецца спроба гісторыка-псіхалагічнага аналізу менталітэту беларусаў, зробленая Э.Дубянецкім. Вучоны дзеліць маральна-духоўныя якасці нашага народа на дзве групы: станоўчыя і адмоўныя [14, с. 193]. Пры дастатковай спрэчнасці падобнага падзелу нельга не пагадзіцца, што такім чынам больш глыбока і дэтальна вывучаюцца найбольш устойлівыя псіхалагічныя рысы і якасці характару беларусаў, якія з'яўляюцца адным з вызначальных фактараў пры фарміраванні мэт, зместу і метадаў маральнага выхавання ў айчынай педагагічнай думцы.

На першае месца сярод станоўчых якасцей беларусаў даследчык ставіць «талерантнасць», г.зн. цярплівасць, спагадлівасць да прадстаўнікоў іншых нацый, канфесій, павага да людзей з іншым светаўспрыманням, складам мыслення. У першую чаргу варта адзначыць нацыянальную і канфесійную талерантнасць. Сярод іншых рыс адзначаюцца памяркоўнасць, гасціннасць, лагоднасць, мяккасардэчнасць, вынослівасць, шчодрасць, кемлівасць, няпомслівасць, паэтычнасць душы і інш. Інпазёмныя падарожнікі, якія ў часы сярэднявечча наведвалі ўсходнеславянскія землі, захавалі такія ўражанні наконт гасціннасці нашых продкаў: «Славяне заўсёды і ўсюды славіліся сваёй гасціннасцю» [15, с. 161]. «Калі ж здарыцца (што бывае вельмі рэдка) і хто-небудзь не прымае падарожніка, то лічаць справядлівым спаліць яго хату і маёмасць, і ўсе аднагалосна называюць такога чалавека ганебным, подлым, вартым усялякага ганьбавання з-за адмовы ўдзяліць гасцю частку свайго дастатку» [15, с. 162]. Многія адзначаюць, што цяжка знайсці людзей

больш сумленных і дабрадушных. Злыя і хітрыя сустракаюцца рэдка сярод іх. «Славянін, які даў аднойчы слова гонару, заўсёды застаецца яму верным» [15, с. 155]. Да адмоўных складаючых менталітэту беларусаў Э.Дубянецкі адносіць пэўную апатычнасць, нерашучасць, кансерватыўнасць, недаверлівасць, скрытнасць беларусаў.

Геапалітычнае становішча беларускіх зямель, апроч усяго іншага, рабіла іх арэнай кровапралітных войнаў, што садзейнічала фарміраванню і ўмацаванню такіх маральна-валявых якасцей, як мужнасць, храбрасць, вынослівасць, упартасць, свабодалюбства. Як сведчаць старажытныя крыніцы, «іншаземцы здзіўляліся храбрасці і лоўкасці славян, таму імкнуліся завабіць іх у свае войскі. Так, мы ведаем, што тысячы славян знаходзіліся ў войсках грэчаскіх, аварскіх, хазарскіх і арабскіх» [15, с. 132—133].

Істотную ролю ў фарміраванні ўстойлівых рыс і якасцей характару ў беларусаў адыгрывае і генетычны фактар. Сучасныя даследчыкі сцвярджаюць, што ў большасці беларусаў найбольш яскрава праяўляюцца імкненне добра-сумленна адносіцца да любой справы, настойлі-

ва дабівацца пастаўленых мэт, дысцыплінаванасць, даверлівыя адносіны да людзей, сумленнасць, прыстойнасць, надзейнасць, павага да старэйшых, вернасць дружбе. Беларусы больш замкнутыя, чым украінцы. Такі менталітэт беларусаў істотна ўплываў на фарміраванне маральна-каштоўнасных арыентацый у грамадстве, з'яўляўся найважнейшым фактарам фарміравання айчынай этыка-педагагічнай думкі.

Увогуле можна з упэўненасцю сцвярджаць, што развіццё ідэй маральнага выхавання на беларускіх землях грунтавалася на трывалай уласнай аснове. Яно сілкавалася набыткамі народнай маралі і народнай педагогікі, якія бяруць пачатак яшчэ з язычніцкіх часоў. Значнага ўзроўню ў сваім развіцці этыка-педагагічная думка дасягнула ў часы Кіеўскай Русі. Потым, не разбураючы ўсходнеславянскі падмурак, яна творча выкарыстоўвала дасягненні антычнасці і эпох Адраджэння і Асветніцтва. Выпрацаваная вякамі этнічная ментальнасць таксама з'яўляецца найважнейшым фактарам развіцця айчынай этыка-педагагічнай думкі, у многім абумоўлівае характар яе зместу і шляхоў маральнага развіцця і ўдасканалення асобы.

1. Очерки истории русской этической мысли. — М.: Наука, 1976. — 400 с.
2. *Зайцев В.К.* Франциск Скорина и гуманистическая мысль в Белоруссии XV—XVI вв.: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Мн., 1970. — 64 с.
3. *Тихомиров М.Н.* Значение Древней Руси в развитии русского, украинского народов // Вопросы истории. — 1954. — № 6. — С. 19—26.
4. *Падокшын С.А.* Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага. — Мн.: Навука і тэхніка, 1990. — 285 с.
5. *Сахаров А.М.* Русская средневековая культура // Преподавание истории в школе. — 1966. — № 5. — С. 24—30.
6. *Кошелева О.Е.* Источниковедение школы и просвещения Древней Руси // Советская педагогика. — 1986. — № 3. — С. 98—104.
7. *Митюрков Б.Н.* Развитие школы и педагогической мысли на Украине и Белоруссии (XVI—XVII вв.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — Л., 1970. — 38 с.
8. *Лавровский Н.А.* Памятники старинного русского воспитания и чтения в императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете. Повременное издание 1861 г. — М., 1861. — 310 с.
9. Идеи гуманизма в общественной и философской мысли Белоруссии. — Мн.: Наука и техника, 1977. — 280 с.
10. *Саверчанка І.В.* Сымон Будны — гуманіст і рэфарматар — Мн.: Універсітэцкае, 1993. — 223 с.
11. Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии. — Мн.: Наука и техника. — 1973. — 560 с.
12. Менталітэт восточных славян: история, современность, перспективы.: Материалы междунар. науч. конф. (27—28 октября 1999 г., г. Гомель) / Под. ред. к.с.н., доц. В.В.Кириенко. — Гомель: ГГУ им. П.О.Сухого, 1999. — 220 с.
13. Беларусазнаўства: Навучальны дапаможнік / Пад рэд. П.Брыгадзіна. — Мн.: Завігар, 1997. — 284 с.
14. Беларусіка — Albaruthenika. Кн. 2. / Рэд. А.Анціпенка і інш. — Мн.: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны, 1993 г. — 403 с.
15. *Викентій Макушев.* Сказанія иностранцевъ о быте и нравахъ славянъ. — Санкт-Петербургъ: Тип. Э.Веймара, 1861. — 178 с.